

Klimat, religion och tolkningen av en blomma

Fallet *Narcissus pseudonarcissus*

Mats Mobärg, docent i engelska

Man kan i förstone tycka att det är underligt att det svenska namnet på *Narcissus pseudonarcissus*, den härliga, vårblomande gula narcissen, är 'påsklilja': det hör till ovanligheten att den blommar till påsk och den tillhör inte de äkta liljorna, det vill säga släktet *Lilium*. Så hur kan den ha fått detta namn?

Om påsk och liljor

Redan med påsken infinner sig en komplikation. Den kristna påsken har, till skillnad från julen, ingen fast placering i kalendern. Det var vid kyrkomötet i Nicea år 325 som det efter en lång tids interna kyrkliga motsättningar slutgiltigt bestämdes att uppståndelsehögtiden skulle frikopplas från den judiska påsken och istället firas första söndagen efter första fullmåne efter vårdagjämningen, vilket innebär att Påskdagen kan infalla någon gång mellan 22 mars och 25 april.

Sedan är Sverige som bekant ett avlångt land, med stora skillnader i blomningstid från norr till söder. Så om man befinner sig i landets södra del, och påsken dessutom är sen, kan man kanske vänta sig att den gula narcissen är utslagen till påsk just där. Men ändå är träffbilderna i landet som helhet för gles för att man på dessa grunder skulle vänta sig att blomman i Sverige skulle uppkallas just efter påsken.

Att den kallas för 'lilja' är däremot inte helt oväntat. Redan tidigt gjorde liljan sällskap med rosen till att bli en symbolisk, snarare än botanisk, blomma. Där den röda rosen fått symbolisera blodet och den med blodet besläktade erotiska kärleken, har den vita liljan sedan antiken stått för renhet och oskuld. Därför kunde Tegnér låta Frithiof med hjälp av en blomsterliknelse beskriva den älskade Ingeborg som både kysk och

sexig på samma gång: ”Så smärt som stjelken af en lilja, / så fyllig som en mognad ros”. Så det är inte underligt att båda dessa blomnamn, med sin uppenbara association till skönhet, i många språk sedan långt tillbaka har utvidgats till att kunna betyda ’vacker blomma’, eller ’blomma som påminner om, eller är lika vacker som, en ros eller lilja’. Så skrev Linné år 1775 att ”Liljor kallas generelt [i folkmun] alla lökväxter med speciosa [iögonfallande] blommor, såsom Tulipaner, Narcisser, Hyacinter, Amaryllis m. m.”

Linné är för övrigt den som gett oss SAOB:s första belegg för ordet ’påsklilja’ för *Narcissus pseudonarcissus*, vilket är från år 1748. Men även denna mästare i växtklassificering kan sväva på målet: i en ungdomsskrift från 1730 finns belegg för att Linné använde ordet påsklilja för den ’äkta’ narcissen, *Narcissus poeticus*, det vill säga pingstliljan. Vi kan alltså anta att det vid denna tid i det folkliga språkbruket inte rådde någon definitiv gränsdragning mellan påsk- och pingstlilja. Detta är precis vad man skall vänta sig. Folkliga benämningar på växter bryter ofta mot principen om unik syftning, i och med att samma växt kan ha flera olika folkliga namn, liksom samma namn kan användas om flera olika växter. Det var för att råda bot på detta kaos som Linné skapade sin binära nomenklatur, där man med hjälp av ett släktnamn (till exempel *Narcissus*) och ett artepitet (till exempel *pseudonarcissus*) erhåller unik syftning, åtminstone i det vetenskapliga språkbruket.

Påskliljan kommer till Skandinavien: Pedersen och Smid

Men tillbaka till påskliljan. Hur kommer det sig att den trots sin blomning ändå heter så? Förklaringen ligger i att namnet, lika litet som växten, är ursprungligt svenskt. *Narcissus pseudonarcissus* har, liksom andra narcisser, sitt troliga ursprung på den iberiska halvön. Dess nuvarande utbredningsområde inkluderar norra Frankrike och Belgien, Storbritannien, liksom delar av Tyskland.

Utöver de naturliga, vilda bestånden, förekom påskliljan tidigt som odlad växt, vilket lett till förvildade bestånd även utanför det egentliga utbredningsområdet, till exempel i Sverige (somliga räknar även det brittiska beståndet hit). Det var som läkeväxt – bl.a. använd som kräkmedel – den först kom till Skandinavien, där den med viss osäkerhet

finns belagd i en dansk handskrift från 1530. Men det är framför allt två samtida danska författare som tidigt skriver om *Narcissus pseudonarcissus*: humanisten, prästen, författaren, översättaren, förläggaren och boktryckaren Christiern Pedersen (1480–1554) – en kulturhistorisk gigant – och läkaren och författaren Henrik Smid (1495–1563).

Pedersen skriver i sin läkebok från 1533 om en kur mot levrat blod i magen, som innehåller ”de smaa Gule Lylve Røder som først voxte op om fasten i Urtegaard”; samt att preparatet ”gør vemmelse saa ath man strax udspyer det leffrede blod”. Med andra ord, en örtagårdsväxande gul ”lilja” som kommer under fastan, vars lök kan användas som kräkmedel. Ett ganska bra signalement på en påsklilja. I en annan läkebok rekommenderar han mot sår på ”nogens hemmelig ting” (könsorganet) omläggning med ett förband som doppats i ett vattenavkok av ”de smaa gule Lylve blomster som først voxte om vaaren och kallis Tidløse aff mange”. ”Tidlösa’ eller ’gul tidlösa’ var en tidig benämning på *Narcissus pseudonarcissus* som även har motsvarighet i äldre eller dialektal tyska (’gelbe Zeitlose’) och nederländska (’gele tij-/tieteloos’). I nutidsspråket står namnet vanligen för en helt annan växt, den höstblommande *Colchicum autumnale*.

Även Smid använder ordet ”gule tydeløse” i en läkebok från 1546. Något senare, i sin stora läkebok (utgiven 1577), identifierar han ’tydeløse’ med ’paaskelilier’ och ger därmed det första skandinaviska belägget för ordet ’påsklilja’. Vidare använder han även uttrycket ”gule februarij lilier” som benämning på den gula narcissen. Liksom ’tidløse’ har detta namn tysk motsvarighet, ’gelbe Hornungsblume’ eller ’Hornungsnarcisse’, där Hornung är ett dialektalt ord för februari.

Under februari blommar normalt inga påskliljor i Danmark, så vi ser tydligt hur tidiga folkliga benämningar på *Narcissus pseudonarcissus* bör ha sitt ursprung en bra bit söderut, och sedan följt med växten när den förts norrut. Februari är däremot en månad då den kristna fastan ofta pågår – den infaller under 40 vardagar före påsk. Därför kallas i England den gula narcissen ibland för *Lent lily* (’fastelilja’), vid sidan av det vanliga namnet *daffodil*, vilket är naturligt, med tanke på hur tidigt den blommar där.

Men i svenskan är ’påsklilja’ det idag helt förhärskande namnet. Som vi sett, är det först i och med Linné som vi stöter på ordet i tryck. Tidigare

hade Olof Rudbeck d.ä. i sin latinsk-svenska katalog över växter i Uppsala botaniska trädgård, Hortus Botanicus (1685), nämnt flera gula narcisser, men inte använt något annat svenskt ord för dem än just 'narciss', med olika deskriptiva epitet.

En viktig sak att notera är att tidiga skandinaviska författare i mycket hög grad utgick ifrån äldre källor, vilka ofta var avfattade på tyska eller latin. Man skall därför vänta sig att de tyska och latinska namnen lätt överförs till såväl danska som svenska, i avsaknad av vedertagna inhemska namn. Ett bra exempel är SAOB:s första dokumenterade belegg för ordet 'narciss', som är hämtat ur den småländske naturläkaren Arvid Månssons tyskinspirerade trädgårdsbok från 1643. Den form som återfinns i Månssons text är "Narcissen", med största sannolikhet en direktciterad tysk pluralform. Samtidigt kan man konstatera att både Rudbeck och Månsson använde svenska namn som 'lingon', eller helt försvenskade tidiga lån som 'morötter', när sådana fanns att tillgå. Hade 'påsklilja' varit lika vedertaget som ord, hade de säkert använt även det, men så sker inte, vilket får antas bero på att ordet inte var vanligt förekommande i svenskan på 1600-talet.

Påskliljan i olika språk

Om vi förutsätter att de nu gängse skandinaviska benämningarna på *Narcissus pseudonarcissus*, 'påskelilje' resp. 'påsklilja', konserverar ett motsvarande sydligare namn, från ett område där den gula narcissen med stor sannolikhet blommar till påsk, då skulle vi förvänta oss att blomman i Tyskland och Nederländerna uppvisar motsvarande namn, medan den längre söderut, där den blommar ännu tidigare, inte borde benämnas med anspelning på påsken. Hur är det med den saken?

De vanligaste nutida namnen på påskliljan i Tyskland är *gelbe Narzisse* och *Osterglocke* ('påskklocka'), medan den i nederländskan och flamländskan vanligen kallas *narcis*, men även har folkliga namn som *paaslelie*, vilket betyder just 'påsklilja', eller *paasbloeme* ('påskblomma'). Även ordet *Osterlilie* ('påsklilja') finns i tyskan och betecknar enligt bröderna Grimms klassiska 1800-talsordbok just *Narcissus pseudonarcissus*. I modern tyska, att döma av Google, har däremot *Osterlilie*, rimligen inspirerat av engelskans 'Easter lily', kommit att så gott som uteslutande

vara namnet på en helt annan växt, nämligen den ”äkta” liljan *Lilium longiflorum*, som i de anglosaxiska länderna är den odlade, ursprungligen asiatiska, lilja som där förknippas med påsken. Dialektalt i Tyskland förekommer också namnet *Märzbecher* eller *Märzenbecher* (’marsbägare’), som också är det vanliga namnet i det längre åt söder liggande Österrike. I de flesta sydligare länder i Västeuropa används någon form av namnet *narcissus* utan anspelning på påsken. Inte heller franskans och engelskans vanliga namn förknippar den gula narcissen med påsken. På franska kallas den vanligen *jonquille*, ett spanskt lånord, som f. ö. även polskan använder, och på engelska, som redan noterats, *daffodil*. (Härutöver finns bortemot 50 mer eller mindre ovanliga lokala namn, däribland, faktiskt, *Easter lily*).

Det engelska namnet *daffodil* är ursprungligen ett franskt lånord, *asphodèle*, som i sin tur går tillbaka på latinets *asphodelus* och grekiskans *asphodelos*. *Asphodelus*, eller på svenska afodiller, är ett eget släkte med flera arter, som inte har någonting med narcisser att göra. Men på sätt som ofta händer i den folkliga växtnomenklaturen, blandades tidigt namnen ihop, så att även narcisserna i engelskan gick under detta namn. Sedermera har man korrigerat nomenklaturen, så att afodillerna kallas *asphodel*, medan just den gula narcissen behållit det folkliga namnet *daffodil*, där d:et i början kan vara en rest av en bestämd artikel: ”th’affodil”.

Vi kan alltså se hur arten *Narcissus pseudonarcissus* språkligt-kulturellt kan delas in i två grupper: en där det folkliga namnet har med påsken att göra och en där så inte är fallet. De påskinspirerade namnen bör ha sitt ursprung i rent deskriptiva uttryck från områden där man kan vänta sig att växtens blomning ofta sammanfaller med påsken, alltså Tyskland, Belgien, Nederländerna och kanske södra Danmark. Att även svenskan, norskan och isländskan använder namn som anspelar på påsken, måste antas bero på att namnet övertagits färdigt från danskan.

Den litterära påskliljan

Låt oss nu övergå till att undersöka hur de olika sätten att benämna en och samma art i kombination med artens livsbetingelser på olika platser kan få konsekvenser för hur arten tolkas och vilket symbolvärde den får.

William Wordsworth (1770–1850)

Den mest kända av alla texter om den gula narcissen och en av de mest kända engelska dikterna över huvud taget torde vara *Daffodils* ("I wandered lonely as a cloud...") av den romantiske skalden William Wordsworth. När diktens berättarjag kommer vandrande ensam någonstans i det engelska sjödistriktet – Wordsworth bodde där – får han plötsligt se ett hav av *daffodils* bland träden nere vid sjön som dansar och fladdrar och skojar i vinden. Han bär med sig hem det glada minnet av de lekfulla blommorna och kan sedan ta fram det i tanken när han ligger på soffan och grubblar och då blir han på gott humör igen. Det som kännetecknar Wordsworths *daffodils* är att de är många, att de växer vilt och är otuktade, att de dansar och spexar. Om man bortser från den glädje över skapelsen som möjligen kommer till uttryck, finns här inte ett uns av religiös symbolik och ingenting som anspelar på påsken. Hur bär man sig åt om man skall översätta en sådan dikt till svenska? Vad skall blomman kallas? Den svenska påskliljan betar sig inte på detta lössläppta sätt. Anders Österling kallade visserligen sin översättning för 'Påskliljorna', men undviker ordet i själva dikten, där Wordsworths *golden daffodils* får bli till 'gula liljor', rätt och slätt.

Robert Herrick (1591–1634)

Men det är inte alla engelska diktar-*daffodils* som är lika käcka och ystra. För den engelske 1600-tals-poeten Robert Herrick representerar den gula narcissen skönhets och livets förgänglighet: "Fair Daffodils, we weep to see/You haste away so soon:/As yet the early-rising sun/Has not attained his noon". Förgängligheten som tema var ett vanligt inslag i 1600-tals-poesin, inte bara den engelska, och den var ofta, inte minst hos Herrick, förknippad med tanken om *carpe diem* ('fånga dagen'), att njuta och glädjas så länge det går; snart nog tar det slut. Denna idé är inte oproblematiserad i förhållande till den kristna tron, där ju uppståndelsen och livet bortom döden har en central plats. Men det behövde inte Herrick, som faktiskt var präst, bekymra sig om. Hans engelska *daffodil* har ingenting med påsken att göra. Däremot uppstår återigen bryderi för den som vill översätta till svenska. Erik Blomberg fick i sin svenska tolkning bita i det sura äpplet och använda ordet 'påskliljor', trots att ju

dessa inte har samma timlighet som Herricks daffodils, men väl en mera religiös framtoning. Och nog blev dikten mera sakral i Blombergs tappning, när människorna dessutom jämför sig med påskliljorna och säger: ”Vi dö/som ni och bli till hö”, med ett tydligt eko från Jesaja i Karl XII:s Bibel: ”allt kött är hö” (numera kanske mest känt från Wirséns *Sommarpsalm*).

A.E. Housman (1859–1936)

Carpe diem-motivet återkommer i en betydligt senare engelsk dikt med den gula narcissen i huvudrollen, *The Lent Lily* av latinprofessorn och poeten A.E. Housman, ur samlingen *A Shropshire Lad*. I Housmans diktning kombineras ofta en pessimistisk grundsyn med iakttagelser av naturens skönhet, så också i denna dikt, som säger, skynda er ut och plocka påskliljorna medan de är vackra; snart finns de inte mer. Att notera är att diktaren valt det folkliga namnet *lent lily* (”fastelilja”) för den besjungna blomman, vilket, till skillnad från det vanliga engelska namnet *daffodil*, placerar den i ett kristet religiöst perspektiv, där fastan utgör förberedelse för påsken. Men för ateisten Housman finns inte det kristna hoppet: ”And there’s the Lenten lily/That has not long to stay/And dies on Easter day”. Att hela denna bild förhåller sig till den kristna påsken är uppenbart och förutsättningen för att bilden skall fungera är just namnvalet *lent lily*.

N.F.S. Grundtvig (1783–1872)

Ingen torde ha betytt lika mycket för den nordiska tolkningen av den gula narcissen som den danske prästen, författaren och psalmdiktaren N.F.S. Grundtvig. Han skrev dikten *Lilje guul, hvad vil du her?* inför en påskdagspredikan år 1817. På Grundtvigs tid var påskliljan inte någon statusblomma i Danmark, utan ett ringa ”Bonde-Blomst fra Landsby-Have”. Ordet *påskelilje* kunde i Köpenhamn till och med användas som öknamn på lantisar. Det var därför mycket oväntat att psalmdiktaren valde just den ringa påskliljan som samtalspartner för att närma sig påskens budskap. För ett samtal är just vad dikten är: ett samtal mellan ett inför påskundret tvivlande diktare-jag och påskliljan. Efter att först ha undrat över varför han alls vill befatta sig med denna ointressanta

blomma, inser diktarjaget att påskliljan är välkommen för att hon är en vinterblomma som förebådar våren och att bara världens dårar skäms över det enkla i Guds skapelse. Hon är den nordiska påskliljan, som bryter igenom den kalla jorden och trumpetar ut att livet återuppstår. Men diktarjaget tvivlar fortfarande och frågar: ”Paaske-Blomst! men er det sandt,/Har vi noget at betyde?/.../Kan de Døde Graven bryde?/Stod 'Han' op, som Ordet gaaer?” Och påskliljan svarar att om de döda inte uppstår betyder vi ingenting och inga påskliljor kommer längre att pryda trädgårdarna. Och diktarjaget är lättat: ”Lilja, tack! En droppe mod/drack jag ur den gula skålen,/vederkvickande mitt blod”, i Hjalmar Gullbergs svenska tolkning. Med sin ”Lilje guul” åstadkommer Grundtvig en total koppling mellan påskliljan, det nordiska klimatet och den kristna påsken. Med Poul Erik Søes ord: ”det er Grundtvigs skyld, at påskeliljer [i Danmark, och säkert också Sverige] kan sælges og er blevet det almene, håndgribelige billede på påsken”.

August Strindberg (1849–1912)

”Glöm ej köpa nu, medan det finnes: påskris, och beställa påskliljor (gula). Vill Du ha musik (orgel) till Påsk, så beställer jag min bror.” Så skriver August Strindberg den 13 mars 1908 till skådespelaren och teaterdirektören August Falck inför nypremiären på dramat *Påsk* på Intima teatern skärtorsdag samma år. Försåvitt inte Strindberg betvivlade Falcks kännedom om blommor, skulle den till synes prudentliga färgangivelsen kunna antyda att det ännu vid förra sekelskiftet fanns en viss referentiell vaghet i namnet *påsklilja* (även scenanvisningen i pjäsen talar om ”en gul påsklilja”). Hur som helst, påskliljan är mer än dekoration i Strindbergs på kristen påsksymbolik grundade drama om ställföreträdande lidande och försoning i en något defekt borgerlig familj; den är en central del i handlingen. Den gåtfulla, sinnessjuka tonårsflickan Eleonora går in i en blomsteraffär där inget biträde finns, lägger en krona på disken och tar med sig en påsklilja i kruka hem, på ett sätt som kunde misstänkas som stöld. Utan att fördjupa oss i handlingen, noterar vi hur texten gör affär av påskliljans utländska ursprung (den ”är hemma i Schweiz”), liksom dess hävdvunna användning som medicinalväxt: ”den har en kalk som druckit solljus, därför är han gul och stillar smärtorna”.

När Eleonora pekar på blomman och frågar gymnasisten Benjamin om han vet vad det är, svarar han: ”Det är en påsklilja, vet ja’ ju!” Påskliljan år 1900 – pjäsens tillblivelseår – är alltså självklar som svensk företeelse, men ändå inte bara en svensk påsk-ikon som i dagens starkt kommersialiserade och standardiserade helgestetik, utan en växt med historia och egenskaper, låt vara att Strindbergs påsklilja var en till påsk framdriven krukväxt. Den amerikanske Strindbergöversättaren Walter Johnson noterar att en engelskspråkig version av *Påsk* åtföljs av vissa problem vad gäller svenska årstider och helgtraditioner: skall man försöka uppnå det som översättningsteoretikern Eugene Nida kallar ”dynamisk ekvivalens”, det vill säga göra sakjusteringar för att få texten att klinga helt naturligt på engelska, eller skall man gå in för ”formell ekvivalens” och bibehålla för engelskan främmande inslag från den ursprungliga texten? I *Påsk* finner Johnson det nödvändigt att göra båda sakerna. I replikerna får påskliljan bli till ’Easter lily’, den anglosaxiska påskblomman, vilken, som redan noterats, är en helt annan växt, men i scenanvisningarna krävs en förklaring för att kongruensen mellan vad som sägs och vad som visas inte skall gå förlorad: ”She [Eleonora] is carrying a yellow daffodil – the Swedish Easter lily – in a pot.” Man får anta att de tryckta programmen också ger liknande förklaringar. Att pjäsen är fullt spelbar i översättning är omvitnat. Enligt Gunnar Brandell har *Påsk* varit väl så lyckosam utomlands som i Sverige.

Vilhelm Ekelund (1880–1949)

Vilhelm Ekelunds dikt *Penitens* (’botgöring’; 1902) kom bara två år efter Strindbergs *Påsk*, men protomodernisten Ekelund hör helt 1900-talet till. I dikten, som hör till diktarens tidiga produktion på bunden vers, är längtans blomma inte blå som hos romantikerna, utan ”en påskens gula lilja/i sen och naken vår”, men den växer i en klassiskt romantisk miljö, ”I kanten av kyrkogården”, och dikten präglas av högtidlighet om än inte religiositet. En sak har Ekelunds påsklilja gemensamt med Grundtvigs: hon är en ensam kämpe som lyser upp mörkret, en roll som den nordiska påskliljan tycks ha lätt att ikläda sig, till skillnad från Wordsworths dansanta spexare.

Slutord

Växter kan klassificeras utifrån sina strukturella egenskaper och namnges i förhållande till dessa egenskaper i en vetenskaplig nomenklatur. Men växter kan även benämnas folkligt och tolkas utifrån helt andra utgångspunkter än de växtstrukturella. Vad jag har försökt visa i den här artikeln är hur en bestämd art, *Narcissus pseudonarcissus*, kan benämnas och uppfattas helt olika, beroende på förhållanden som har med klimat och religion att göra. Till skillnad från rosen och liljan, som kan leva helt symboliska liv, frikopplade från den botaniska verkligheten, tycks den gula narcissen ännu vilja figurera med en naturlig växtmiljö som bakgrund. I de fall där den uppkallats efter påsken (eller fastan) tycks den ha lättare att anta en symbolik med religiösa eller existentiella förtecken.